

Додаток 4.

Билет.

№412

Предъявитель сего Исправляющий должность младшего учителя Петр Чуйкевич, перемещенный на службу из Ровенской в Каменец-Подольскую гимназию отправляется к месту своего назначения, по сему в проезде его в Каменец-Подольский благоволено было чинить свободный и беспрепятственный пропуск. Во уверение сего и дан г. Чуйкевичу из Дирекции Ровенской гимназии за надлежащею подписью и с приложением казенной печати сей Билет.

г. Ровно. Июля 15 дня 1846 года.

Директор гимназии Коллежский Советник и Кавалер П. Аврамов.

Письмоводитель Павловский.

[3, арк. 3]

Посилання

1. Білокінь С. Чуйкевичі // Довідник з історії України. – Т.3. – К.: Генеза, 1999. – С. 594.
2. Горбатюк В.І. З-під трави забуття. Подільські шляхи українських письменників / В.І. Горбатюк. – Хмельницький, 2011. – 222 с.
3. Держархів Хмельницької обл., ф.319, оп.2, спр. 906.
4. Задорожнюк А.Б. Старий Кам'янець: від єзуїтського колегіуму до історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (архітектурний і освітній аспекти) / А.Б.Задорожнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2009. – Т. 13: Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. – С.337-346.
5. Модзалевський В.Л. Малоросійський родословник. – Т.5. – Вип. 4. – К.-СПб.: Видавництво ВІРД, 2004. – 80 с.
6. Назаренко Є. Формуляр Петра Чуйкевича / Є. Назаренко // Подільські вісті. – 2007. – 17 квіт.
7. Терлецький В. Слово про Кобзаря: Глухів поета. Шевченкознавчі розвідки / В.Терлецький. – Суми: Собор, 2002. – 208 с.
8. Терлецький В. Шляхами сіверян по Волині (дорожні нотатки. Факти історії) / В.Терлецький // Сівєрянський літопис. – 2006 – № 6. – С. 83-93.
9. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 6 т. / Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 5. – 2003. – 496 с.

Есюнин С.Н. Матеріали к биографии педагога та этнографа Петра Чуйкевича

Подаются архивные документы, которые освещают биографические данные из жизни Петра Чуйкевича (1818-1874) – педагога и этнографа, уроженца Глуховщины.

Ключевые слова: этнограф, педагог, гимназия, Ровно, Каменец-Подольский, Глухов, П. Чуйкевич, Т. Шевченко.

Yesiunin S.M. Materials for the biography of the teacher and the ethnographer Petro Chuikevych

Archival documents are presented that illuminate some facts of biography of Petro Chuikevych (1818-1874) - educator and ethnographer, who was born in Hlukhiv region.

Key words: ethnography, teacher, school, Rivne, Kamienets-Podilsky, Hlukhiv, Petro Chuikevych, Taras Shevchenko.

13.03.2013 р.

УДК 908(477):(303.71+(1-32))«185/186»

Я.М. Гирич

СОСНИЦЯ У ВІЙСЬКОВО-СТАТИСТИЧНИХ ОПИСАХ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (50-60-ТІ РОКИ ХІХ СТ.)

У статті проаналізовано становище повітового міста Сосниця за матеріалами військово-статистичних описів Чернігівської губернії середини ХІХ ст.

Ключові слова: Сосниця, військово-статистичний опис, М. Домонтович, О. Міцевич, Чернігівська губернія, тютюн.

Позитивною рисою історичного нарративу сучасності можна вважати зростання ролі досліджень, присвячених питанням регіональної історії. Розширення тематичних та географічних ареалів історичних досліджень у подальшому тільки сприятиме підвищенню якості роботи історика, а також збагаченню наявних знань не лише з політичної історії, а з історії повсякденності, соціальної історії тощо.

Досить цінним джерелом є губернські описи 50-60-х років ХІХ ст., виконані російськими офіцерами з прикладною метою. Вони мають великий рівень достовірності наведеної інформації. Упродовж сімнадцяти років (1837-1854 рр.) у середовищі Департаменту генерального штабу були складені й видані огляди 69 губерній та областей Російської імперії (відомості про інші 6 губерній та 7 областей до друку не потрапили). На сторінках сімнадцяти томів містилися військово-топографічні описи, різноманітні відомості про природні умови, шляхи сполучення, етноконфесійний склад, розміщення та рух населення, його звичаї, стан господарства, стан сільського господарства, промислів та ремесел, промисловості й торгівлі, характеристика губернських, повітових та заштатних міст, містечок та інших населених пунктів, описи духовних, учбових, благодійних закладів, історичних пам'яток. Кожен том присвячувався певному регіону імперії та, у свою чергу, ділився на частини, присвячені окремими губерніями.

Дванадцятим том огляду мав назву «Малоросійські губернії» і складався з трьох частин, у яких містилися відомості про губернії, що входили до Малоросійського генерал-губернаторства (Харківська, Чернігівська, Полтавська). Укладачем другої частини ХІІ тому «Военно-статистического обозрения Российской империи» став підполковник Генерального штабу Онуфрій Станіславович Міцевич. Він був учасником Кавказької кампанії (1841-1843 рр.), випускником Віленського імператорського університету та Імператорської військової академії (1836 р.), георгіївським кавалером 4-го класу (1854 р., вислуга). У 1862 р. О. Міцевич вийшов у відставку з присвоєнням військового звання генерал-майора.

Окрім традиційних для географічних описів даних у розділі спеціальні відомості містяться інформація та розрахунки мобілізаційних та

ресурсних можливостей губернії (постій, провіант, збірні пункти, гарнізони тощо). Загалом саме такий підхід і визначає специфіку праці, у якій саме через призму військової необхідності досліджувався рівень розвитку та мобілізаційний потенціал Чернігівщини та її найбільших міст.

У той час Сосниця мала міський статус і була повітовим центром. Ось який її опис подано у праці О. Міцевича: «Місто Сосниця. Лежить під 51°32' північної широти, 50°11' східної довготи, у 86 1/4 верстах на схід від Чернігова. Сосниця названа повітовим містом Новгород-Сіверського повіту у 1781 році. Будучи ще містечком, воно було обнесене валом: тепер цей вал знищений.

Місто розташоване на правому березі річки Убеді, у 5 верстах від впадіння її у Десну. Північна частина міста дещо підвищена і піщана, але південна є низинною і при весняній повені Десни часто заливається водою, а у дощову пору, там завжди буває велика багнюка. Місто Сосниця займає 387 десятин рівної та відкритої землі.

Торгова площа і головні вулиці розплановані, але по сторонам місто більше схоже на село; будинки вкриті соломною, і плетені огорожі лише посилюють цю схожість.

До Сосниці приходять з Чернігова мала поштова дорога, а з Сосниці одна дорога веде до міста Новгород-Сіверського, та інша до м. Батурина.

У місті Сосниці знаходяться:

Будинків казенних дерев'яних – 2

Будинків приватних – 638

Церков кам'яних – 2

Церков дерев'яних – 4

Лавок дерев'яних – 13

Винних погребів – 2.

Міський дохід. 1) Зі статей оброчних. 2) Зі зборів із закладів промисловості. 3) З додаткових доходів, у 1846 р. досягали 1003 крб. 64 ³/₄ коп. сріблом.

Витрати відповідно затверджених керівництвом кошторисами становили у 1846 році 1274 крб. 83 ¹/₂ коп. сріблом.

За тим було ПЕРЕТРИМАНО 271 крб. 21 ³/₄ коп. сріблом.

Жителів у місті нараховується:

Духовенства – 41

Дворян спадкових і особистих – 253

Дворових людей – 50

Купецтва – 46

Міщан християн – 565

Міщан євреїв – 1292

Козаків – 1861

Відставних солдатів та їх дружин – 32

Поміщицьких селян – 860

Усього – 4900

Фабрик і заводів у місті немає; ремеслами займаються переважно євреї.

Торгівля. Ярмарків у місті 3; на них навколишні

жителі привозять плоди землі та власні вироби, а купці навколишніх міст – різну бакалію, красний товар, вироби вітчизняних фабрик, солону та в'ялену рибу. Узагалі торгівля незначна і переважно знаходиться у руках євреїв. Щорічний обіговий капітал у місті не сягає вище 5 і 8 тисяч карбованців сріблом.

Міські жителі, міщани займаються хліборобством, розведенням тютюну, бджолярством, а багато виділкою чорних юхтових шкір і видавлюванням овчини.

У м. Сосниці є повітове та приходське училища та міська лікарня на 25 осіб.

Квартирну повинність жителі відбувають натурою» [1, 151].

Цікавою є інформація про труднощі з переправою через р. Десна неподалік Сосниці, які актуалізувалися під час весняної повені [1, 16]. Серед інших відомостей варто згадати про наявність у місті повітової інвалідної команди та шкіряного заводу [1, 179; додаток 4].

Нова серія видань, підготовлених офіцерами управління генштабу у середині XIX ст., мала назву «Матеріали для географії и статистики Росії, собраные офицерами Генерального штаба». Вона характеризувалась більшим етнологічним та географічним спрямуванням. У кожному томі детально описувалися історія губернії чи області, етнологія народів, що мешкали на її території, вивчені окремі питання стану освіти та релігії, викладена історія заснування та розвитку міст. Всебічно представлене адміністративне, господарське та духовне життя, географія та демографія, наводяться дані земельної та лісової статистики, відомості з розцінок та ціноутворення. Між 1859-1868 рр. вийшло 25 томів, що склалися з 40 книг та 2 додатків. Робота над 25 томом матеріалів, присвяченого Чернігівській губернії, розпочалася ще у 1857 р. Перший варіант (1857-1860 рр.) не задовольнив редколегію. Нову версію доручили скласти підполковнику М. Домонтовичу, який очолив роботу між 1861-1863 рр. Збірник побачив світ у 1865 р. за схвалення головного редактора серії Голіцина.

Михайло Олексійович Домонтович (1830-1902 рр.) – уродженець с. Кедрівка Сосницького повіту, випускник Петровського Полтавського кадетського корпусу та Миколаївської академії Генерального штабу (1858 р.), учасник російсько-турецької війни 1877-1878 рр., губернатор болгарського міста Тирново, дійсний член Російського географічного товариства, генерал від інфантерії (1898 р.), військовий історик, батько російської революціонерки та дипломатки Олександри Коллонтай [3, 170-175].

М. Домонтович досить самокритично висловився у передмові, вказавши на часто низьку якість наявних джерел та стислі терміни виконання. У розділі «Відомості про міста, посади містечка та інші помітні населені пункти узагалі» про Сосницю

подано коротку інформацію: «Назва Сосниці згадується ще у XII столітті. На початку XVII ст. за польського володарювання Сосниця знаходилася у приватному володінні польського магната Матіаса Пшонки, з вигнанням поляків з Малоросії Сосниця була сотенним містечком Чернігівського полку. У 1663 році при поході короля Яна-Казимира на Глухів вона була тимчасова зайнята поляками. При утворенні намісництв з містечка була перейменована на повітове місто Новгород-Сіверського намісництва, потім призначена повітовим містом, спочатку Малоросійської, а потім Чернігівської губернії.

Місто розташоване на правому березі р. Убеді, у 5-ти верстах від впадіння її у Десну. Північна частина міста дещо підвищена і піщана, але південна – передмістя В'юнище – низинна і при весняній повені нерідко заливається водою. За своїм зовнішнім виглядом Сосниця є одним з найскромніших міст у губернії.

Торгівля у Сосниці розвинута узагалі незначною мірою, і зосереджена переважно у руках у євреїв. Лавок у місті нараховується 32, харчевень 2 і постійних дворів 5. Ярмарків 3: на Сирній неділі, Десятинська та Воздвиженська; ярмарковий обіг досягає 15 тисяч карбованців. Більшість жителів міста займаються хліборобством і особливо розведенням тютюну.

З ремесел більше інших розвинуті: чоботарське та ковальське.

З навчальних закладів тут знаходяться повітове та приходське училища.

Міська лікарня облаштована на 25 ліжок» [2, 627-628].

На відміну від «Військово-статистичного огляду...» дане джерело містить більше відомостей про різні сфери життя Сосниці у середині позаминого століття. Так відзначається порівняно непогане транспортне сполучення міста з іншими містами та губерніями. Через Сосницю проходили або починалися шляхи на Чернігів, Новгород-Сіверський, Кролевець, Новозибків, [2, 52, 53, 72, 74, 68]. Шлях Сосниця – Конотоп – Полтавська губернія (102 версти) при розливів річок Убеді, Десни, Сейму на 16 верст покривався водою майже на два місяці, що припиняло сполучення [2, 53, 68].

Відповідно до тогочасних офіційних уявлень усіх представників східнослов'янських народів вважали єдиним цілим, з однією мовою, але різними діалектами. Точні відомості щодо етнічного розрізу населення Сосниці не наводиться, загалом же вказується, що у межах губернії проживають переважно південнороси (малороси), литвини (білоруси), великороси (слобожанці) [2, 528]. Певні уявлення може дати конфесійний склад населення у 1860 р.: православні (2006 чоловіків та 2082 жінки), єдиновірці-старообрядці (5 чоловіків і 5 жінок), римо-католики (16 чоловіків і 19 жінок), євреї (793

чоловіки та 948 жінок) [2, 495]. Зі збірника відомо, що населення Сосниці у 1860 р. за даними поліції становило 5874 особи [2, 583]. У 1862 р. у місті було 3 кам'яні та 668 дерев'яних будівель [2, 581, табл. 15]. Освіта була представлена двома закладами – Сосницьким повітовим училищем (засноване 1818 р.) та Сосницьким приходським училищем (засноване 1839 р.) Обидва заклади перебували у найманих приміщеннях. Станом 1 січня 1860 р. у них працювали 8 (7 – повітове, 1 – приходське) викладачів, навчалось 117 учнів (47 – повітове, 30 – приходське) [2, 530]. При повітовому училищі діяла бібліотека (заснована 1816 р.), що мала у своєму фонді 616 назв та 1273 примірники книг [2, 504].

Якщо ж розглянути соціальний склад населення міста, то постане наступна картина: спадкових – 35 чоловіків, 43 жінки; особистих – 71 чоловік, 69 жінок; православного духовенства – 18 чоловіків та 15 жінок; єврейське – 1 чоловік, 2 жінки; купців – 57 чоловіків, 51 жінка; міщан – 998 чоловіків та 1490 жінок, з них 187 цеховиків; державних селян – 683 чоловіки, 745 жінок; поміщичих селян – 322 чоловіки, 423 жінки; поміщичих дворових – 128 чоловіків, 110 жінок; регулярних військ – 228 чоловіків, 13 жінок; відставних та інших – 27 чоловіків, 42 жінки; солдатських дітей і кантоністів – 15 чоловіків, 14 жінок [2, 157]. Ремісники Сосниці (121 майстер, 47 робітників, 16 учнів) спеціалізувалися на харчуванні (різники м'яса, рибалки), побутовій сфері (перукарі, чоботарі), виготовленні предметів домашнього господарства (пічники, столяри, мідники, лимарі, слюсарі, ткачі) тощо (годинникарі, живописці, ювеліри) [2, 308, табл. 4].

Мена і Сосниця визначалися як місця, де купці закупляли тютюн для його подальшого продажу у Ригу та Польщу. Сосниця посідала друге місце у повіті за вирощуванням тютюну після Мени [2, 200-201, 418]. У Сосниці щорічно проводилися три ярмарки – Сиропусна (відбувалася, зазвичай, у четвер під час сирного тижня), Десятинська (на десятому тижні Пасхи), Воздвиженська (14 вересня) [2, 389-390]. Одним із головних товарів на ярмарках була худоба. Станом на 1861 р. у господарствах сосничан нараховувалося 1063 коні, 1242 голови рогатої худоби, 608 овець, 1177 свиней, 83 кози – загалом 4173 голови, що свідчить про міцний зв'язок містян із землею [2, 244].

Отже, у 50-60-х роках XIX ст. світ побачили військово-статистичний та географічно-статистичний збірники, підготовлені офіцерами російського генштабу. Авторами їх були підполковники та майбутні генерали О. Міцевич і М. Домонтович. До книг увійшли матеріали, що досить широко характеризували Чернігівську губернію (особливо – Глухівський повіт, Ніжин, Чернігів, Новгород-Сіверський) взагалі та повітовий центр Сосницю зокрема. При ознайомленні з цими працями Сосниця

постає містом, яке характеризувалося середніми губернськими показниками, що носили, здебільшого, аграрне спрямування.

Посилання

1. Военно-статистическое обозрение Черниговской губернии, издаваемое по Высочайшему повелению при 1-мъ отделении Департамента к Генеральнаго Штаба. – Томъ XII. – Часть 2. Черниговская губерния / [сост. Мицевич О.С.] – Санктпетербургъ: типография Департамента Генеральнаго Штаба, 1851. – 184 с.
2. Матеріали для географіи и статистики Россіи, собранные офицерами Генеральнаго штаба. – Т. 25. Черниговская губерния / [сост. Домонтовичъ М.] – Санктпетербургъ: типография Ф. Иерсона, 1865. – 686 с.
3. Студньова Л. Нашадок Слабинського сотника / Людмила Студньова // Сіверянський літопис. – 2012. – № 3-4. – С. 170-175.

Грич Я.Н. Сосница в военно-статистических описаниях Черниговской губернии (50-60-е гг. XIX века)

В статті проаналізовано положення уездного города Сосница по материалам военно-статистических описаний Черниговской губернии середины XIX в.

Ключевые слова: Сосница, военно-статистическое описание, М. Домонтович, О. Мицевич, Черниговская губерния, табак.

Hyrych Ya.M. Sosnytsia in military-statistical descriptions of Chernihiv Governorate (50-60-s of XIX cent.)

The article deals with the situation of the county town Sosnytsia in Chernihiv Governorate's military-statistical descriptions in the mid-nineteenth century.

Key words: Sosnytsia, military-statistical description, M. Domontovych, O. Mitsevych, Chernihiv Governorate, tobacco.

20.03.2013 р.

УДК 94(477):323.3+658.87«185»

В.В. Шеліхова

ТОРГІВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ СЕЛЯН У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

В статті розглядаються причини, що спонукали селян залучатись до торгівельної діяльності та особливості реалізації власної продукції селянськими виробниками на прикладі гончарів.

Ключові слова: селянські промисли, продаж виробів, гончарство, торгівля.

У розвитку пореформеної України важливу роль відігравали селянські промисли. Їх форми в 60-80-х рр. ХІХ ст. були визначальною складовою селянського господарства, нерідко відтісняючи за своїм значенням землеробство. Промисли мали регіональні особливості, які поки що вивчені недостатньо. Дослідження цієї проблеми необхідно для визначення напрямів сучасної практичної діяльності у справі відродження і збереження народних трудових навичок і традицій. Серед робіт,

присвячених окремим аспектам проблеми, варто відзначити праці А. Твердохлебова [14], Н.Ф. Сумцова [13], В.В. Морачевского [6].

Незадовільне економічне становище, низький рівень розвитку промисловості спонукали селянство до додаткових видів діяльності.

Значна частина сільського населення не могла знайти повною мірою застосування в сільському господарстві власної робочої сили і змушена була шукати заробітків у кустарній промисловості. Слід відзначити, що в досліджуваній період під словом «кустари» об'єднували такі категорії промисловців: 1) дрібні підприємці, які експлуатували найманих робітників; 2) самостійні промисловці, що самі збували свою продукцію або ж працювали на замовлення споживачів; 3) промисловці, що втратили свою самостійність і працювали на скупників, нерідко з їхнього матеріалу; 4) наймані робітники, зайняті у дрібних підприємств, працюючи в себе дома чи йдучи на заробітки.

Про ступінь розвитку тих чи інших промислів можна судити за кількістю зайнятих в них робітників. Кустарними промислами займалися переважно чоловіки, але частина жінок та дітей також брала в них участь. Слід зазначити, що праця кустаря була нелегкою. Його робочий день, зокрема в повітах Чернігівської губернії, тривав від 8 до 14 годин. Лише деякі з них працювали цілорічно (столяри, шевці, ковалі), більшість же влітку заняття промислами припиняли. Чистий робочий заробіток кустарів коливався від 10 до 150 крб. В Роменському повіті середній місячний заробіток кустарів (в карбованцях) становив: у ковалів – 17,10, столярів – 16,3, слюсарів – 15,0, бондарів – 13,5, колісників – 13,3, кравців – 13,1, шевців – 12,0, гончарів – 9,1, корзинників – 9,0, кошикарів – 7,7, ткачів – 7,1, в'язальників сіток – 1,4 [2, арк. 35].

Свої виробы кустарі збували на місцевих базарах і ярмарках або ж продавали оптом скупникам. Кустарні промисли мали велике значення для економічного розвитку регіону, хоч їм заважала ціла низка перешкод.

Основними формами збуту виробів гончарями були: продаж на місці, на місцевих базарах і ярмарках, у селах та повітах своєї та інших губерній, безгрошовий обмін переважно на продукти харчування, оптовий продаж скупникам або чумакам. Майстри здебільшого самі продавали виготовлені ними виробы. Цей спосіб реалізації посуду був переважаючим від часу виникнення промислу, аж доки не зросла конкуренція поміж майстрами, які працювали в межах одного осередку. Заодно із грошовим розрахунком за посуд існувала й інша, більш давня, форма його збуту – безгрошовий обмін. В другій половині ХІХ ст. поширився гуртовий спосіб продажу гончарних виробів, за якого гончар збував свій глиняний товар скупникам, які приїжджали до нього додому. Цьому сприяв загальний розвиток гончарства, збільшення кількості кустарів та посилення